

Třicet let boje Otokara Chlupa o českou pokrokovou pedagogiku

EMANUEL STRNAD, CSc.,
Malé Všelisy*

Otokar Chlup časově vymezuje tento boj od počátku první republiky po únorové události v roce 1948. Kořeny tohoto boje spatřuje už výrazně uvědoměle za G. A. Lindnera, který se zasloužil o to, aby se boj proti oficiálnímu herbartismu ideologicky spojoval s živou tradicí české pedagogiky Jana Amose Komenského. K tomu nepostačovala pietní péče Fr. J. Zoubka a drobné doplňky k Didaktice české ani prvý Zoubkův vědecky dokumentární Životopis J. A. Komenského, doplňovaný znalecky J. V. Novákem, který mimo jiné práce seznámil české čtenáře s obsahem amsterodamských Veškerých spisů J. A. Komenského z roku 1657 souborně pod titulem „Jana Amose Komenského vrchol moudrosti pedagogické“. Leč teprve po třech stech letech v roce 1957 se akademiku Otokaru Chlupovi podařilo vydat celé toto dílo pod původním titulem „Opera didactica omnia“ u příležitosti jubilejního, ale posledního sjezdu komeniologů v Praze péčí Pedagogického ústavu J. A. Komenského Československé akademie věd.

V odporu k vídeňskému centralismu založilo naše učitelstvo Dědictví Komenského, svépomocné vydavatelství pedagogické literatury. Podnětem k tomu byly snahy stoupenců a žáků G. A. Lindnera. Program vypracoval Josef Klika s Janem Mrazíkem, ale teprve Josef Tůma soustředil naše vědecké badatele v čele s Františkem Drtinou a jeho pravou rukou Otakarem Kádnerem ke spolupráci kolem časopisu Pedagogické rozhledy. Drtina se věnoval dějinám pedagogiky, zvláště studiu Komenského, Čáda pedopsychologii, výzkumu žáka a jeho řeči a dětským kresbám. Čáda podal skvělý rozbor Komenského spisu Informatorium školy mateřské v souvislosti s prvky lidové výchovy v díle Komenského. František Krejčí rozšířil obzor našeho učitelstva pojednáním „Positivismus a výchova“. Otokar Kádner se specializoval nejen na dějiny pedagogických idejí ve světové výchově, ale napsal i studii „Příspěvky k pedagogice experimentální“. J. V. Klíma sledoval spojení estetické výchovy s mravní naukou na podkladě experimentu. Byl stoupencem směru profesora Hostin-

*) Emanuel Strnad zemřel 7. ledna 1985 ve věku 90 let.

ského, kritické zodpovědnosti estetické výchovy. Profesori Herfort a Heveroch se věnovali výchově defektní mládeže. Josef Úlehla ve svých Listech pedagogických podněcoval učitele k pokusné praxi ve vyučování a výchově. Drtina ve svých přednáškách usměrňoval tehdejší snahy o vysokoškolské vzdělání učitelstva. Profesor Patočka dával podněty k výstavám estetické výchovy v Náchodě a v Kutné Hoře.

Otokar Chlup přispíval do Čadovy pedopsychologické rubriky Pedagogických rozhledů recenzemi o nových publikacích a prvými úvahami o psychologii mládeže. Druhou školou jeho vědecké orientace byly později opakované cesty po Německu a Francii v letech 1909–1910. V Jeně pobyl v semináři herbartovce profesora Reina. Krátký čas byl ve Würzburgu u experimentálního psychologa profesora Marbeho. V Lipsku poznal laboratoř Wundtovu, v Paříži navštívil Bineta, který tehdy přepracovával svou dřívější testovou metodu. Několik měsíců byl také v Rennes u experimentálního psychologa profesora Bourdona.

V Německu se vedle pokusné psychologie ujímalo také studium pokusné pedagogiky pod vlivem Meumannových přednášek z experimentální pedagogiky. Zároveň se rozvíjela nová věda o dítěti, jež měla sloužit k praktickým cílům ve vyučování.

Po první světové válce se rozvíjela v Americe věda o dítěti původně v semináři St. Halla, kterou tam později uvedli němečtí profesori. U nás se experimentálního vyšetřování výsledků pokusné práce zúčastnil také profesor Kádner, leč záhy se specializoval v dějinách pedagogiky. Chlup už ve své habilitační práci „Paměť“ nepoužil jako hodnocení testů, nýbrž používal složitějších prostředků, jimiž však nesledoval individuální zvláštnosti dětské paměti. Šlo mu o hlubší zákonitosti, jež podmiňují proces paměti dětí, jako je čas věnovaný osvojování učiva, počet opakování, osvojování části nebo celku aj. Nepojímal dětskou paměť jako zvláštnost při reprodukci nebo při znovupoznávání. Každý pamětní jev sledoval vzhledem k obsahu učiva i na nervovém zapojení na různé činitele, jež teprve vedou k uvědomění. Chlupovi přitom záleželo na tom, aby učitelé národních škol byli seznamováni s obory, jež by jim umožňovaly hlubší pojetí procesu pamětního vyučování. Nespokojoval se pouze ukládáním učiva k slovnímu memorování. To ho vedlo v Brně v dvacátých letech k přípravě pedagogických slovníků v oboru dětské psychologie za účasti učitelů z praxe, počínaje už mateřskými školami.

Tím podpořil pedagogický ruch mezi učitelstvem, které dojíždělo na pedagogickou fakultu o sobotách a nedělích. Odtud vzala své počátky i pedagogická společnost kolem časopisu Nové školy, v němž prosazoval kritiku reformismu. Ten propagoval metodu samoučení výlučně technického pamětního učení a testovací hodnocení výsledků praxe.

Záhy po nastoupení na filozofickou fakultu v Brně Chlup založil za pomoci lékařské fakulty výzkumnou třídu pro žáky 4. a 5. ročníku. Úkolem bylo zkoumat vztahy praxe obecné školy s praxí středoškolskou. Po šesti letech byla však tato třída zrušena.

Učil tu po tři roky jazyku českému, hlavně mluvnicí se solidním zřetelem k větnému rozboru na podkladě vědecké gramatiky. Důraz kladl na logický

vhled a nikoli na analogickou nápodobu ve spolupráci s učitelem Křížem, který v témže duchu prováděl slohový výcvik. Učitel Balcárek se věnoval zpěvu a hudbě. Psaní dětí na psacím stroji mělo dobrý vliv na pravopis. Praxe se také řídila vědeckou metodou profesora Trávníčka, který velmi kladně oceňoval Chlupovo působení v této výzkumné třídě, jež směřovalo k vysoké úrovni všestranné péče o mateřský jazyk žactva.

V Pedagogickém ústavu ČSAV v Praze obnovil akademik Chlup ve třídě obecné školy na Pohořelci vyučování rozboru vět jednou týdně k nemalé spokojenosti žactva na středním stupni. Když se zeptal učitelky, co soudí o jeho praxi, učitelka se osmělila vytknout, že její úkol v jazykovém vyučování se neomezuje na opakování a upevňování učiva v rozboru vět. Má pouze normální, průměrné a nevybrané žactvo ve větším počtu pro výzkum bez povinnosti opakovat a znovu opakovat učivo, jež se vyžaduje k přijímací zkoušce na střední školu.

Akademik Chlup proto v posledních dvou letech naplánoval v Akademii a provedl výzkum komplexní povahy, jenž se neomezoval na opakování jazykového učiva, ale i na počty a zvláště na šetření zásad hygieny vyučování a studium nápadných jevů mentální povahy duševního života, jež konal docent Štampach. Výzkum prováděl Vlastimil Pařízek a mně připadl úkol sestavovat texty pro vyučování mluvnici. Použil jsem k tomu textů z různých jazykových učebnic. Chlupovi tanula na mysli příruční „mluvnička“ se základním učivem. Dožadoval se jí na profesoru Běličovi, jemuž to způsobilo nemalé rozpaky, takže se mu nepodařilo sestavit onu „mluvničku“, v níž by učitel našel tzv. základní učivo. Byla to patrně utkvělá myšlenka na takovou mluvnici, již se v době Chlupovy docházky do tamní školy používalo jako přílohy čítanek i na škole v Boskovicích.

Chlupův názor na jazykovou otázku je dvojí: předně gramatikální v brněnském období a posléze komplexní v pražském smíchovském experimentu. V tomto období se blíží učitelské orientaci na pěstění živého citění jazykové čistoty, kdežto v Brně šlo o osvojení logické soustavy spisovného jazyka. Tak jako v prvním období nesouhlasil Chlup se stanoviskem Antonína Janů (podle Lindnera), tak v Belojanisově ulici sledoval postupné narůstání pravopisné jistoty a prvních počátků analogické nápodoby vzorné mluvy učitele. Východisko hledal v tzv. mluvnici s prvky základního učiva za učitelova vedení od pouhé nápodoby k postupnému osvojování normy spisovného jazyka. Bylo to v souladu s celkovým ujasňováním základního učiva od prvků ke komplexnímu chápání živé mluvy spisovného jazyka, což nejzjevněji objasnil Josef Müller v díle „Sloh v nových proudech vyučovacích“. Ten tu objasnil vztahy veškerého vyučování ke slohu a mluvnici. Pokud však v učitelské praxi převládá reprodukční způsob vyučování, nemohlo se dařit vyučování podle Müllеровých cvičebnic. Proto ani požadovaná „mluvnička“ Chlupova nemohla pozvednout jazykové vyučování bez učitelské iniciativy.

Odklon od gramatikální soustavy nastal při Chlupově revizi učebnic podle základního učiva za ministra Kahudy. Střetl se s filology v čele s profesorem Havránkem, vedoucím redaktorem jazykových učebnic. Chlupovi bylo vyčítáno, že požaduje vhled do dětské psychologie na úkor jazykové soustavy, ob-

dobně jako to činili učitelští zastánci pěstění jazykového citu Antonín Janů a Josef Müller.

Mnohem ožehavější byl Chlupův boj proti Příhodově reformismu. Průbojný elán Příhodovy propagandy s přitažlivými hesly uvnitř diferencované jednotné školy získal za prvé republiky za ministra Dérera konjunkturální pedagog. Příhoda získal posluchače vysokých studií pedagogických tzv. vědeckou orientací školského racionalismu, kdežto Chlup nepovažoval tehdejší situaci za kapitalismu zralou pro jednotnou socialistickou školu. Z toho vznikla polemika o jednotnou školu. Příhoda v ní preferoval samoučení žactva, jemuž učitel měl toliko zadávat úkoly a pak testovou metodou třídit žactvo podle kvocientu inteligence a výsledků testů do skupin A, B, C. V podstatě to vedlo ke společenské diskriminaci žactva, jak kriticky odhalil nebezpečí tohoto třídění O. Chlup, který postihl v Příhodově návrhu jednotné školy uvnitř diferencované typ kapitalistické výchovy s třídně zaměřeným principem individualizace. To bylo patrné i v Baťově zlínské reformě, řízené Stanislavem Vránou.

Žel naše levě orientovaná mladá inteligence se dala svést Příhodovou racionalizací, kterou reklamoval výlučně vědecké založení, povznesené nad společenský ráz výchovy. Proto se učitelé levé fronty zařazovali mezi přední horlitele Příhodových reformních škol. Ale jeho popularita dovedla mezi ně zařadit i pokusnického avanturistu Františka Bakule. K jeho padesátinám ho příhoda povýšil na génia mezi pokusníky, a to proto, že pragmatická ideologie výchovy měla v pojetí tehdejší koaliční pedagogiky velmi široký rozsah.

Historickou zásluhou Zdeňka Nejedlého jako ministra školství byla jednotná škola socialistická a vysokoškolské vzdělání učitelstva. Po své první cestě do Sovětského svazu povolal docenta Václava Příhodu a za učitelstvo Ladislava Koubka do ministerstva školství. Jednotnou školu však neuskutečnili. Zato po druhé návštěvě Sovětského svazu pověřil Nejedlý profesora Otokara Chlupa, aby pracoval na zákonu o vysokoškolském vzdělání učitelstva, což se mu po nemalých překážkách podařilo. Za ministra školství Stránského byl profesor Chlup jmenován děkanem pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Také docent Příhoda podal svůj návrh na učitelské vzdělání, který obsahoval více než dvacet stolic pro pěstování pedagogického formalismu didaktické techniky.

Chlup si konkrétně představoval učitele v duchu Komenského jako nositele kulturního pokroku se všestranným vzděláním věcným a pedagogickým. Jinak si nemohl představit socialistického učitele. Nejedlý uznal oprávněnost Chlupova návrhu, a to tím spíše, že disponoval svými žáky a spolupracovníky, vědecky kvalifikovanými vysokoškolskými učiteli, jako byli Ludvík Svoboda, Jan Patočka, Karel Galla, psycholog Tardy, docent Vodička, profesor Hodura a další, kteří se dobře osvědčili na prvních fakultách pro učitelky mateřských škol, učitele škol národních (dvouleté studium), učitele škol středních (tříleté studium) a čtyřleté vědecké studium, uzavřené doktorátem pedagogických věd. Chlup se plně osvědčil ve funkci děkana pražské pedagogické fakulty (zprvu v Praze na Letné a posléze v budově bývalého dívčího reálného gymnázia v ulici Magdaleny Dobromily Rettigové).

Chlup a Příhoda jsou dva generační typy našich poválečných pedagogů.

Chlup patřil ke starší generaci zakladatelů naší domácí novodobé vědy o výchově, jež se uplatňovala literárně i prakticky až do první republiky ve svépomocném sdružení, v tzv. Dědictví Komenského. Zatímco se Chlup pod patronací našich zkušených znalců světové pedagogiky Františka Drtiny a Františka Čády po studiích v tehdejších střediscích nové pedagogiky v Německu a ve Francii blíže přiklonil k naší domácí tradici Komenského pedagogiky, mladý docent Václav Příhoda se po dvojích studiích ve Spojených státech oddal americké pragmatické pedagogice, aby pak bezvýhradně uplatňoval na našich reformních školách testovací metody kvantitativní metodiky. Je příznačné pro Chlupa, jak se v pokročilém věku nadchl pro výtežky sovětské pedagogiky, aby v nich zjišťoval moderní splnění anticipací Komenského ideálu výchovy pansofické a vševědné, kdežto Příhoda v nejlepších letech své úspěšné činnosti se postavil zády k naší pedagogické tradici, považuje ji už za překonanou.

Chlup se obdobně jako Lindner ve své Cardinalfrage varoval v koncepci vysokoškolského učitelského vzdělání jak intelektualismu, tak formalismu. Šlo mu o dialektické spojení obou těchto stránek. Varoval také před tím, aby pouhé učební techniky bez zřetele k předmětu ovládaly praxi, aby se rovněž pouhé odborné vzdělání považovalo za splnění pedagogické přípravy učitele. Usiloval o takzvanou pedagogizaci kateder pedagogické fakulty. Vycházel přitom z Komenského pojetí všestranně vzdělaného učitele. Nová socialistická pedagogika potřebuje na národní škole učitele, který je schopen své všestranné vzdělání věcně proměnit v drobné mince poznatků přístupných dítěti a připravit všechny stránky jeho povahy k životním úkolům socialistického člověka.

Testová metoda sleduje pouze pamětnou reprodukci učiva ve zdánlivě plodném samoučení. I tzv. inteligence žáka podle výsledků testové metody nezaručuje skutečnou inteligenci, a tím osobitý rozvoj žákova nadání. Jde o pouhou slovní paměť, nikoli o pěstění přirozeného nadání každého žáka.

Na Otokara Chlupa mocně zapůsobilo sovětské usnesení o pedagogických zvrácenostech, jímž byly zavrženy testy, jejich pavědecké metody, znehodnocování duševních schopností žactva a stejně neopodstatněný komplexní globální princip. Chlup kvitoval u sovětských pedagogů s uspokojením zásadní pochopení stěžejních zásad Komenského pedagogiky v souladu s Makarenkovým pokusem o výchovu bezprizorných dětí, jež bylo v rozporu se schematickou péčí úředních pedopsychologů. Ti nechápali jeho přístup k dětem jako k obětem války.

Sovětské pedagogy následoval Otokar Chlup i ve svém pojetí vysokoškolského vzdělání učitelstva. Nedbal efemerního vlivu reformismu, který chápal didaktiku jako povrchní vyučovací techniku a zanedbával přitom solidní už osvědčenou úlohu tvořivého učitele, vzdělávaného ve vědách pedagogických s kulturním postojem ke společenskému a přírodnímu prostředí.

Tyto vlivy nové kolektivní marxistické výchovy posílily optimistické zaměření Chlupovy koncepce vysokoškolského vzdělání učitelstva. Bylo to oživení osvědčeného principu všeobecného vzdělání žactva a jeho učitelů. Byl to přerod na podkladě naší domácí výchovné tradice k marxistické pedagogické orientaci, přerod k dialektickému pojetí materialismu s široce pojatým vzděláním politickým, čímž byly vyvrcholeny živé anticipace Komenského.

Znamenalo to spojit naše klasické historické tradice výchovy s novou perspektivou progresivní pedagogiky nejenom úzce specializované, ale široce už zpedagogizované. Jedním z posledních přání Otokara Chlupa bylo zpedagogizování učitelského vysokoškolského vzdělání. Plným právem to připomíná i bronzové Chlupovo poprsí na schodišti pedagogické fakulty v ulici M. D. Rettigové. Připomíná plně anticky soustředěný pohled Chlupův na naše pedagogické tradice z hlediska nové doby.

LITERATURA

Třicet let bojů o českou pokrokovou pedagogiku. In: Chlup, Otokar: *Pedagogické stati.* Praha, SPN 1955, s. 106—147.